

Gál Róbert Iván: Az önkéntes nyugdíjpénztárok

(elektronikus verzió, készült 2006-ban)

A tanulmány eredetileg nyomtatásban megjelent:

Gál Róbert Iván (1998): „Az önkéntes nyugdíjpénztárok” in: *Társadalmi riport 1998*, Kolosi Tamás, Tóth István György, Vukovich György (szerk.).
Budapest: TÁRKI, Pp. 318–339.

Az önkéntes nyugdíjpénztárak

Gál Róbert Iván

Bevezetés

1993-as engedélyezése óta a hosszú távú megtakarítások speciális formája, az önkéntes nyugdíjpénztár hatalmas karriert futott be Magyarországon.¹ A tagság létszáma tavaly év végére megközelítette a 700 ezret, a foglalkoztatottak húsz százalékát, a pénztárak által összegyűjtött vagyon pedig az 57 milliárd forintot. Fél évszázad után újra megjelent a magyar nyugdíjrendszerben a felhalmozás eleme. Az alábbi tanulmányban ezt a folyamatot és eddigi eredményeit elemezzük. A kínálati oldalon megvizsgáljuk az önkéntes pénztári forma elterjedését, a koncentráció folyamatát és a növekedés gócpontjait. A keresleti oldalon pedig részletesen összevetjük az önkéntes nyugdíjpénztári tagság jövedelmi és vagyoni helyzetét, korstruktúráját, iskolázottságát és lakóhelyét az országos átlaggal, és tesztelünk két hipotézist a tagság munkaerő-piaci pozíciójával kapcsolatban.

Az elemzés tizenegy adathalmaz felhasználásával készült. Hét negyedéves összesítőt az Állami Pénztárfelügyelet bocsátott rendelkezésünkre. A további négy adathalmazt a Társadalomkutatói Informatikai Egyesülés (TÁRKI) gyűjtötte szintén az Állami Pénztárfelügyelet megbízásából. Ezek közül kettő 1500 fős minta, a TÁRKI 97/II és 97/IV sorszámú Omnibusz-felvételei. Mindkettő a felnőtt magyar népességet reprezentálja nemek, életkor, iskolázottság és településtípus szerint. A harmadik minta az 1997. július végéig engedélyezett, a Felügyelet nyilvántartása szerint ötven főnél nagyobb önkéntes nyugdíjpénztárak menedzsmenete. A minta kialakításának részleteit, a kutatás leírását és az alapmegoszlásokat egy dokumentumkötetben közöltük. Végezetül a negyedik minta az önkéntes nyugdíjpénztári tagok közül rekrutálódott. Részletes leírása ugyancsak megtalálható az említett dokumentumkötetben.

¹ A szerző ezúton is köszönetet mond Galambos Péternek és Csaba Ivánnak a tanulmány korábbi változatához (megjelent a TÁRKI Társadalompolitikai Tanulmányok sorozat 3. számaként) fűzött értékes megjegyzéseikért. Természetesen az esetleges megmaradt hibákért a felelősség nem őket terheli. Ugyancsak köszönet illeti az Állami Pénztárfelügyelet munkatársait a készséges együttműködésért.

1. A piac kínálati oldalának jellemzői

A Pénztárfelügyelet nyilvántartása szerint 1994 végén 7 ezer tagja volt az önkéntes nyugdíjpénztáraknak, egy évvel később már 194 ezer, 1996 végén 468 ezer, végül ez a szám a tavalyi év végére 675 ezerre emelkedett.² Többé-kevésbé egyenletes tempóban a létszám havi átlagban 13–18 ezer fővel gyarapodott. Ez alól az egyetlen kivétel az 1996-os év második fele, amikor az új belépők havi átlaga átmenetileg 30 ezerre nőtt egy egyszeri tömeges beáramlás következtében.

Az egyéb nyugdíjcélú megtakarításokra, elsősorban a nyugdíjcélú életbiztosítások kötésállományára vonatkozóan nem álltak rendelkezésünkre hasonló intézményi adatok, így kénytelenek voltunk azokat lakossági mintából becsülni. Az ezzel kapcsolatos eredményeket az 1. táblázat tartalmazza. A mintavétel következtében a táblázatban szereplő adatokat $\pm 1,6 - \pm 2,1$ százalékos megbízhatósági tartomány veszi körül.³ Ennek alapján a nyugdíjpénztári tagság az 1996. októberi 330 (± 78) ezerről 1997 júniusára 580 (± 103) ezerre nőtt. A táblázat a tagság létszámára vonatkozóan megerősíti a pénztáraktól származó adatokat: az összes felvétel esetében a lakossági adatok 95 százalékos megbízhatósági tartományába esnek. Az életbiztosítások kötésének száma és dinamikája pedig arra utal, hogy a biztosítók és pénztárak között a nyugdíjcélú megtakarítások piaca durván megfelelődik, a biztosítók enyhe fölényével. Ez az arány a megtakarítók létszámára vonatkozik és nem a megtakarítások összegére. Még akkor is, ha hozzávetőlegesen ugyanannyian vesznek nyugdíjcélú életbiztosítást, mint ahányan belépnek egy önkéntes pénztárba, könnyen meglehet, hogy az átlagos egy főre eső megtakarítás az egyik formában lényegesen nagyobb, mint a másikban.

² Meg kell jegyezni, hogy a Pénztárfelügyelet által rendelkezésünkre bocsátott negyedéves összesítők nagyban pontosították a TÁRKI korábbi survey-adatokra épülő becsléseit. Némi elégtétellel azonban azt is megállapíthatjuk, hogy a pontatlanabb becslésekből levont következtetések szinte minden ponton helytállóan bizonyultak a részletesebb adatok fényében is. Ahol mégsem, ott ezt a későbbiekben külön jelezzük.

³ Tehát a félreértés elkerülése végett: 95 százalékos valószínűséggel igazat állítunk, ha azt mondjuk, hogy a nyugdíjpénztári tagok 1996 októberében a nem nyugdíjas felnőtt lakosság 5,1–8,3 százalékát tették ki. Az „egyéb” kategóriát a kérdőív belső konzisztenciájának ellenőrzése nyomán összevontuk az önkéntes pénztári tagok csoportjával.

1. táblázat Nyugdíjcélú megtakarítások tőkepiaci formáinak elterjedtsége a nem nyugdíjas felnőtt lakosság körében (%-os arányok)

	1996. október (N=987)	1997. január (N=920)	1997. április (N=889)	1997. június (N=908)
nyugdíjpénztári tag	5,6	6,0	7,8	8,9
nyugdíj- életbiztosítása van	7,1	9,7	9,2	10,1
egyéb**	1,1	1,8	0,6	3,0
összesen, legalább az egyik	13,4	17,0	15,7	21,2

Forrás: TÁRKI Omnibusz-felvételek

* Az egyes oszlopokban található megoszlások összege nagyobb lehet, mint az összegző sor értéke, mivel előfordulhat, hogy a megkérdezett több megtakarítási formával is rendelkezik.

** Az egyéb kategória nagy része is nagy biztonsággal a pénztártagok közé sorolható.

A nyugdíjpénztárakba érkező friss tőke összege 1996-ban közel 13 milliárd, 1997-ben pedig majdnem 23 milliárd forint volt. Ez az összeg nem azonos a pénztárak összvagyonával, amely a befektetések révén természetesen jóval nagyobb. A szóban forgó megtakarítások nagyjából egyharmada a tagdíjakból, kétharmada pedig a munkáltatói hozzájárulásokból származik. A havi átlagos befizetés (tagdíjak és munkáltatói hozzájárulások együtt véve) tehát 1996-ban egymilliárd, 1997-ben pedig már kétmilliárd forint körül alakult. Az évközi ingadozás meglehetősen nagy és nem csupán azért, mert a taglétszám mindegyik év során jelentősen megnőtt. Ez a növekedés ugyanis nem magyarázza azt a szembeötlő jelenséget, hogy eddig minden esetben az adott év második negyedévének befizetései alatta maradtak az előző év utolsó negyedévi befizetéseinek. Vagyis tapasztalható valamiféle szezonális, év végi befizetési hajrá a tőkegyűjtésben. Így az elmúlt év utolsó negyedévében a befizetések már meghaladták a havi hárommilliárd forintot is.⁴

A nyugdíjpénztárak száma is dinamikusan nőtt. Az 1994-es negyedik negyedévi összesítő még csak 70 pénztárról tudott, az 1995-ös már 186-ról, az 1996-os pedig 236-ról. A pénztárak száma 1997 első negyedévében érte el maximumát, 243-at, az az idő tájt kezdődött koncentrációs folyamat eredményeképpen azonban az év végére 233-ra csökkent, bár új pénztárak még 1998 első negyedévében is alakultak.

Noha a piac már induláskor is meglehetősen szétforgácsolt volt, a kínálat az első két évben, 1994 és 1996 utolsó negyedéve között tovább aprózódott. A legnagyobb pénztár részesedése a tagok létszámából 13-ról 6 százalékra csökkent, a legnagyobb öté 52

⁴ A TÁRKI, a bevezetőben említett pénztártag-felvétel során kikérdezéses módszerrel megpróbálta megbecsülni a pénztárak tőkegyűjtő képességét. Ekkor még nem álltak rendelkezésünkre a Pénztárfelügyelet erre vonatkozó adatai. A fent említett értékkel megegyező, havi hárommilliárd forintos bevételt regisztráltunk. Az egyszeri felvétel azonban nem tette lehetővé az évközi ingadozások kimutatását, így az év végi adatok egyszerű extrapolálásával túlbecsültük az éves felhalmozás mértékét.

százalékról 25 százalékra, és a legnagyobb tízé 76 százalékról 41 százalékra. Ekkor indult a lassú koncentrációs folyamat, amelynek következtében a fenti értékek, 7, 28, illetve 44 százalékra módosultak. Ugyanezt mutatja a piac koncentrációjának mérésére általánosan használt mutató, a Herfindahl-index⁵ alakulása is (az index értékeit lásd a 2. táblázatban).

2. táblázat Piaci koncentráció az önkéntes nyugdíjpénztárak piacán

	Herfindahl-index	Pénztárak átlaglétszáma
1994. 4. negyedév	740	104
1995. 2. negyedév	890	762
1995. 4. negyedév	310	1045
1996. 2. negyedév	260	1349
1996. 4. negyedév	240	1982
1997. 2. negyedév	260	2432
1997. 4. negyedév	280	2896

Az Állami Pénztárfelügyelet negyedéves összesítői alapján.

Az index teljes szétaprózódást jelez, értéke minden időpontban a mérsékelt koncentráció alsó határának tekintett 1000 alatt volt. A pénztárak tömeges megalakulásának időszakában az elsőként ébredők kezdeti előnyét hamar ledolgozták a többiek. Az újbóli koncentráció első jelei az 1996-os év végétől érzékelhetőek, a folyamat azonban szemmel láthatóan igen lassú. Sok a pénztár, átlagos taglétszámuk alacsony (lásd a 2. táblázatban). Ennek oka nem az, hogy sok a sikertelen cég. Ilyen piaci dinamizmus mellett ugyanis bőven lennének olyan tőkeerős pénztárak, amelyek magukba olvaszthatnák a lemaradókat. Hiányzik azonban az a nyomás, amely a kicsiket arra kényszerítené, hogy beolvadjanak. A szükséges nekilendülésre képtelen vállalkozások továbbra is jelen vannak (lásd a 3. sz. táblázatot). Az 1996-os alapítású cégek 83 százaléka 1997 végéig még nem érte el a kritikus határnak tartott 2000 fős létszámot. Ennél is feltűnőbb, hogy a megfelelő arányszám az 1995-ös alapítású pénztárak körében is háromnegyed felett van, sőt az 1994-esek hatvan százalékának sem volt elegendő a rendelkezésükre álló három év a kritikus tömeg elérésére.

⁵ A Herfindahl-index az egyes piaci szereplők részesedésének négyzetét összegző mutató. Az egyszerűbb kezelhetőség érdekében az így kapott értéket szokás beszorozni 10 000-rel. Az általánosan bevett hüvelykujj-szabály szerint az index 1800 feletti szintje erős, 1000 és 1800 közötti értéke pedig mérsékelt koncentrált piacra utal. 1000 alatti érték esetében a piac egyáltalán nem koncentrált. Az amerikai versenyhivatal is az 1800-as értéket tekinti kritikus határnak, amely fölött az intervenció már megfontolandó.

3. táblázat Önkéntes nyugdíjpénztárak átlagmérete az alapítás éve szerint, és a 2000 főnél kisebb pénztárak száma

Alapítás éve	Átlagos létszám	Pénztárak száma	2000 főnél kisebb pénztárak száma	2000 főnél kisebb pénztárak az összes százalékában
1994	3751	65	39	60
1995	2987	106	78	78
1996	2927	35	29	83
1997	668	11	10	91
összesen	3089	217	100	72

Az Állami Pénztárfelügyelet 1997. 4. negyedéves összesítője alapján.

A jelenség egyik lehetséges magyarázatának tűnik a kötelező pénztárak megjelenése, ami újabb szereplőket invitálhat a nyugdíjcélú megtakarítások piacára. Ezt a magyarázatot akkor lehet majd tesztelni, amikor véglegessé válik, mely önkéntes pénztárak váltottak engedélyt kötelező pénztárak működtetésére is. E magyarázat szerint az önkéntes pénztárak száma gyorsan csökkenni fog, amint a viszonyok kitisztulnak.

Egy másik lehetséges magyarázat szerint a piac tulajdonosi szerkezete okozza, hogy a kinálati oldal szereplőinek száma nem csökken elég gyorsan. A törvény ugyanis a csoporttulajdonosi nyugdíjpénztári formát preferálja a magántulajdonban lévő, profitorientált nyugdíjalapokkal szemben. Ez pedig bizonyos esetekben gyengítheti a menedzsment felett gyakorolt tulajdonosi kontrollt. Nyilvánvaló ugyanis – és ezt az empirikus vizsgálatok is alátámasztják –, hogy többszáz vagy több ezer tag nem tudja hatékonyan ellenőrizni a pénztár vezetését. Ilyen esetekben pedig a menedzsment hosszú időn át képes lehet az elemi érdekeit sértő fúziókat ellenállni.

Ez nem azt jelenti, hogy a tulajdonosi kontroll minden pénztár esetében gyenge volna. Számos pénztár például munkahelyi szerveződésű. A pénztár menedzsmentje ilyen esetekben az alapító vállalat vezetésétől és/vagy a vállalati munkavállalói érdekképviselőtől függ, és így egyéni szempontjait csak korlátozottan tudja érvényesíteni. Nagyon hasonló a helyzet, ha a pénztár ugyan több cég dolgozóit tömöríti, ők azonban valamennyien egy erősen koncentrált kínálatú, szabályozott piacon dolgoznak, ahol jól szervezett és erős munkáltatói, illetve munkavállalói szervezetek vannak. Merőben más eset azonban, ha a pénztár olyan embereket tömörít, akiknek a közös pénztári tagságon kívül semmi közük nincs egymáshoz, nem támaszkodhatnak tehát érdekképviselői szervezeteikre. Ilyenkor az a kérdés, hogy az alapító olyan intézmény-e, amely egyedül is képes hatékonyan kézben tartani a pénztári menedzsmentet. Azok a pénztárak például, amelyek nagyobb bankok vagy biztosítók, tehát pénz- és tőkepiaci vállalatok neve alatt, azok kezelésében vannak és területi elven működnek, tehát nem csak az illető bank vagy biztosító dolgozóit tömörítik, általában

képesek befolyásolni az igazgatótanács és a felügyelőbizottság összetételét, ellenőrizni a management kiválasztását és teljesítményét. Bizonyos feltételek teljesülése esetén hasonló erőskezű alapító lehet egy szakmai vagy ágazati szakszervezet is. Ha azonban a pénztár háttérében nincs ilyen intézmény, a menedzsment mozgástere a már említett okok miatt megnő.

Nincs mód arra, hogy ehelyütt részletesen foglalkozzunk a különféle lehetséges tulajdonjogi konstrukciók előnyeivel és hátrányaival, márpedig a probléma bonyolultabb, mint ahogy azt az eddigiek sejtetik. Először is a fentiekben a tulajdonjogok elosztásának csupán egyetlen következményét, a menedzsment túlélési törekvéseinek érvényesíthetőségét tárgyaltuk. Ugyanezek az erők, még hozzá hasonló megfontolások miatt csökkenthetik a pénztár profitabilitását is. A menedzsment szempontjainak előtérbe kerülése ronthatja az optimális kockázat-hozam kombináció elérésének esélyeit. Másodszor, azt is érdemes megjegyezni, hogy a tulajdonosi kontroll gyengesége nem csak a túl kicsi, hanem a túl nagy vállalatoknak is kedvez.⁶ Miközben igaz, hogy a vállalati önállóság megszüntetésének kérdésében a tulajdonosok és a vezetés között érdekellentét lehet, hasonló különbség jelentkezhet a vállalat növekedésének kérdésében. A menedzsment karrierépítési szempontjai többnyire a minél nagyobb vállalatméret mellett szólnak. Az egyéni előrejutás lehetősége, a vezetői munkaerőpiacon folytatott pozicionális verseny és gyakran a javadalmasítás is a növekedés felé szorítják a vezetést, akár a profitabilitás kárára is.

Végül pedig eddig olyan alapesetokról volt szó, ahol a menedzsment önállósága a pénztártagok érdekei ellen való volt. Máskor azonban épp az lehet a baj, hogy a menedzsment erős kontroll alatt van. A pénztártagok érdekeit például veszélyeztetheti, ha a pénztáralapító pénzügyi csoport egyes tőkegyűjtési formáit nem kellőképp választja szét a „kínai nagy fal”, vagyis ha a különböző területek, így a kereskedelmi és a lakossági banki tevékenység, valamint a biztosítás közötti kerétfinanszírozás nincs kizárva. A pénzügyi intézet tehát megpróbálhatja kevésbé nyereséges területeit a nyugdíjpénztár tőkéjéből finanszírozni. Hasonlóképp a munkahelyi pénztáraknál előállhat az a helyzet, hogy a pénztárban felhalmozódó tőkét a pénztár háttérében álló cég maga akarja felhasználni olyan beruházásokra, amelyek megtérülése alatta marad más befektetési formáknak. Végül a szakszervezeti ellenőrzésű nyugdíjpénztárak tőkéje is felhasználható a pénztártagok érdekeit sértő módon, például különféle politikai célokra. Mindhárom esetben épp az lenne a tagok számára előnyös, ha a pénztár menedzsmentje nagyobb önállóságot élvezne és könnyebben mondhatna nemet.

A megkezdett gondolatmenet számára azonban elég annyit megállapítani, hogy a pénztárpiacon tulajdonjogi konstrukciója az egyik lehetséges oka a kínálati oldal szétforgácsoltságának. Harmadikként a koncentráció ellen hathat az önkéntes pénztári tagságot támogató adókedvezmény is. A személyi jövedelemadóból ugyanis leírható a

⁶ Erre a szempontra Csaba Iván hívta fel a figyelmemet.

tagdíjbefizetés ötven százaléka, maximum százezer forint. Ha tehát valaki az év folyamán befizet kétszázezer forintot, abból százezret adóleírás formájában a következő év elején visszakap, mégis marad kétszázezer forint megtakarítása. Ez a pénz forgatható, és a pénztár megszüntetésével, vagy kilépéssel viszonylag könnyen likviddó tehető. Magyarán, létezik olyan szemüveg, amelyen keresztül nézve az önkéntes pénztár kedvező feltételeket kínáló rövid vagy középtávú befektetési formának tekinthető. Az ilyen szemüveget viselőknél azonban nem célja a pénztár hatékony nyugdíjfizetővé való felfejlesztése, a kritikus 2000 fős vagy annál nagyobb létszám elérése. Épp ellenkezőleg, a befektetések biztonsága a minél kisebb létszámot, a minél áttekinthetőbb pénztárat diktálja. Így tehát hosszú ideig fennmaradhatnak törpe pénztárak, amelyek soha nem is lesznek nagyok. A probléma az adókedvezmények piaci szerkezet torzító hatásaként formalizálható.

Egyelőre nem lehet megállapítani, hogy melyik teória milyen mértékben magyarázza a koncentrációs folyamat lassúságát. Arra a kérdésre azonban lehet válaszolni, jó-e ez vagy sem. Első ránézésre mondhatnánk, hogy minél több eladó van a piacon, minél szétforgácsoltabb a kínálat, annál szabadabb a verseny, annál kedvezőbb helyzetben van a vevő. Ez a megközelítés azonban figyelmen kívül hagyja azt a tényt, hogy a vevő számára a piacon történő tájékozódás költségekkel jár. Sok időbe kerül az összes pénztárra vonatkozó fontosabb adatok összegyűjtése, hozzáértést igényel a begyűjtött adatok értékelése, ráadásul ezek a költségek nem egyszeriek, hiszen folyamatosan követni kell a változásokat. Jelenleg nincsenek olyan vállalkozások Magyarországon, amelyek pénzért nyújtanának ilyen szolgáltatásokat, a Pénztárfelügyelet pedig, mint a piacot ellenőrző semleges állami szerv nem tehet olyan lépéseket, amelyekkel a versenyt befolyásolná. Az információs költségek tehát nagyok. Ebben az esetben, és ez távolról sem csak a nyugdíjcélú megtakarítások piacára jellemző, az eladók számának a növekedése egy ponton túl csökkenti a versenyt, ahelyett, hogy növelné. Az áttekinthetetlenül nagy kínálat csökkenti a választékot, nem növeli. A kevesebb ilyenkor több. A pénztárak fúziója, a több mint kétszáz pénztár számának lecsökkenése néhány tucatra vagy még annál is kevesebbre javítaná a tagok helyzetét, növelné a versenyt.

A piac szétforgácsoltsága nem pusztán a túl sok kispénztár jelenlétének köszönhető. Nem csak a piaci részesedések, hanem a növekedésből való részesedés is dekoncentrált. A gyors létszámgyarapodás viszonylag sok pénztárra jellemző. Ha a Herfindahl-indexet ezúttal nem a piaci részesedésre, hanem a piac bővüléséből kivett részre számítjuk, az értékek a legelső periódust, 1995 első félévét kivéve most is mindig 1000, sőt 700 alatt maradnak. Bizonyos növekedési gócpontok azonban kitapinthatóak. A 10 000 főnél több tagot számláló vagyis a húsz legnagyobb pénztár közül tizenkettő háttérben áll mamut ágazati-szakmai, vagy munkahelyi alapító szervezet (ezek közé sorolódnak a területi elven szerveződő, de így is csak egy munkáltató vagy szakmacsoport tagjait egybe

gyűjtő pénztárak is, mint például a Vasutas).⁷ E tizenkettőből hét közalkalmazottakat, illetve állami alkalmazottakat tömörít. A nyitott területi szerveződésű pénztárak közül négy mögött biztosító áll, kettő mögött pedig bank. Egy esetben a rendelkezésre álló adatok alapján nem sikerült feltárni az intézményi háttérrel. Mindössze egy olyan pénztár van a nagyok között, amely efféle intézményi háttér nélkül is sikeres tudott lenni. Ebben az esetben egy multilevel-marketing hálózat szolgált a növekedés alapjául.

Ez természetesen még csak az érem egyik oldala. A siker receptjének megtalálásához nem elegendő a növekedés gócpontjainak beazonosítása, szükség van a megtorpanás okainak feltárására is. A jelenleg rendelkezésre álló adatok azonban nem adnak egyelőre módot a szisztematikus elemzésre.

2. A piac keresleti oldalának jellemzői

A TÁRKI 1996-os kutatásában, amelynek eredményeit „Az öngondoskodás terjedése Magyarországon” c. tanulmányunkban közzeltük,⁸ már felhívtuk a figyelmet erre a lehetőségre. A tavalyelőtti eredmények azt mutatták, hogy a pénztári tagok (ebben nem csak nyugdíj-, hanem egészségpénztári tagok is benne voltak) magasabb jövedelműek és vagyonosabbak, mint az országos átlag, ez azonban részben az ún. összetételhatásnak tudható be. Nevezetesen, a pénztári tagok nem csupán azért bizonyultak gazdagabbnak, mert a pénztárak a gazdagabbakat vonzzák, hanem azért, mert elsősorban olyan csoportokat találtak meg – az iskolázottabbakat, a budapestieket, az idősebb munkavállalókat –, amelyek tagjai általában gazdagabbak. Az iskolázottság tekintetében egyértelműen az összetételhatás okozta a kapott eredményeket, mivel az egyes iskolázottsági csoportokban a jövedelmi és vagyoni különbségek nem jelentkeztek a pénztártagok és az országos minta tagjai között. A településtípus esetén a következtetés már nem volt ennyire egyértelmű. A budapestiek között nem, a vidékiek között azonban világosan megjelent a különbség: a fővároson kívül az önkéntes pénztárak még csak a tehetősebbeket vonzották. Hasonló volt a helyzet életkori bontásban is: 30 és 70 év között, vagyis az érintett korosztályok túlnyomó többségében a gazdagabbak lettek pénztártagok, az alacsonyabb jövedelműek pedig kimaradtak.

1997-es felvételünk a korábbinál is egyértelműbb jövedelmi hatásokat mutatott ki. A részleteket az alábbiakban ismertetjük.

A keresleti oldalt érintő másik fontos kérdés az adó- és járulékkedvezmények formájában jelentkező keresletélénkítés mértékének felbecslése és megítélése. Mivel a szakmai közvéleményben különböző elképzelések élnek e kérdéssel kapcsolatban, igyekszünk a részletekre is kitérni.

⁷ Ez az osztályozás az Állami Pénztárfelügyelet 1997. 4. negyedévi összesítője alapján készült.

⁸ A kutatást az Állami Pénztárfelügyelet (akkor még más néven) finanszírozta.

Végezetül felvételünk lehetőséget ad a pénztári tagok munkaerő-piaci pozíciójának felmérésére, az ezzel kapcsolatos hipotézisek tesztjére. Megvizsgáljuk, hogy az önkéntes pénztár a társadalombiztosítással nem fedett magasabb jövedelmű csoportok gyűjtőhelye-e, és azt, hogy a pénztárak valóban a vállalaton belüli munkaerőpiac nagyobb vállalatspecifikus humán beruházással jellemezhető szereplőit tömörítik-e.

2.1. Az önkéntes pénztárak tagságának társadalmi összetétele

Az alábbi oldalakon pontról pontra összehasonlítjuk az 1997 őszi a pénztártagok körében gyűjtött mintát a teljes felnőtt lakosságot reprezentáló országos mintával. Azokban az esetekben, ahol érdekesebb, vagy váratlanabb eredményekre bukkantunk, felidézük az egy évvel korábbi hasonló felmérésünk eredményeit is.

4. táblázat Egy főre jutó családi jövedelem forintban, országosan és a nyugdíjpénztári tagok körében (Ft)

	Átlag	Szórás	Érvényes esetszám	Hiányzó esetek száma
országosan*	18 872	9 938	1276	224 (15%)
a pénztártagok között	30 544	20 073	404	83 (21%)

* A TÁRKI 97/IV Omnibusz adatai alapján.

Csakúgy mint 1996-ban, 1997-ben is azt találtuk, hogy a nyugdíjpénztári tagok körében az egy főre jutó családi jövedelem jelentősen meghaladta az országos átlagot. A kapott eredményeket a 4. táblázatban mutatjuk be. Meg kell jegyezni, hogy a tavalyi különbség még nagyobbnak bizonyult, mint a tavalyelőtti, az összehasonlítás pedig módszertani szempontból kidolgozottabb volt. Míg tavalyelőtt költségvetési okok miatt a jövedelemadatokat különböző módszerekkel tudtuk csak mérni a pénztártagok között, illetve az országos mintában, és így kiegészítő becslésekkel kellett élnünk a módszerbeli eltérés torzító hatásának kiküszöbölése érdekében, a tavalyi összehasonlítás során ezt a problémát meg lehetett előzni. Nem mintha a 4. táblázatban található jövedelemadatok százszázalékosan megbízhatóak lennének. A személyi jövedelem adóztatása miatt a kérdés rendkívül érzékeny, a megkérdezettek számottevő része elhallgatja valós jövedelmeit. Ez ellen a kérdőíves kikérdezés módszere sohasem lesz teljesen védett. A bevallott jövedelem mértéke azonban nem csupán attól függ, hogy mennyit próbálnak az érintettek eltitkolni, hanem attól is, hogy mennyi jut eszükbe a kérdezési situációban. Szisztematikusan más és más adatokat kapunk akkor, ha a család teljes nettó jövedelmére kérdezzük, mintha külön-külön mindenkire vonatkozóan feltesszük a kérdést, és megint

csak más végösszeg adódik, ha egyesével rákérdezzünk a lehetséges jövedelemforrásokra. A 4. táblázat jövedelemadatainak tehát elsősorban összehasonlító értéke van, az, hogy megmutatják, azonos módszerrel vizsgálva a nyugdíjpénztári tagok családjában jelentősen nagyobb az egy főre eső jövedelem, mint országosan.

Még szembeötlőbb a pénztártagok elhelyezkedése a jövedelmi decilisek térképén, amint azt az 5. táblázat is mutatja. A pénztártagok fele ugyanis a felső két jövedelmi deciliből, azaz a leggazdagabb húsz százalékából való, háromnegyede pedig a társadalom gazdagabbik feléből. A szegényebbik feléből ezzel szemben a pénztártagoknak csupán egynegyede verbuválódik.

5. táblázat *Az egy főre jutó családi jövedelemdecilisek országosan és a nyugdíjpénztári tagok körében*

Jövedelemdecilis sorszáma	Jövedelemdecilis felső határa országosan* (Ft)	Jövedelemdecilisbe eső egyének aránya, országosan	Jövedelemdecilisbe eső egyének aránya, pénztártagok
1	8 282	10	2,9
2	11 100	10	4,5
3	13 489	10	6,9
4	15 600	10	4,9
5	17 633	10	5,6
6	20 000	10	9,1
7	21 684	10	5,5
8	24 500	10	8,4
9	30 558	10	15,4
10		10	36,6

* A TÁRKI 97/IV Omnibusz adatai alapján.

Hasonló különbségeket tapasztalunk akkor, ha a vagyoni különbségeket nézzük (lásd a 6. táblázatban). A pénztári tagok lakásának (a megkérdezett által) becsült átlagos piaci értéke közel 5 millió forint, mintegy másfélszerese az országos átlagnak. Minthogy mindkét átlag körül az egyes értékek nagymértékben szóródnak, a konkrét számokkal csínján kell bánni. A különbség azonban egyértelmű és statisztikailag is minden szokásos szint mellett szignifikáns. Ugyanez áll a 6. táblázat jobb oldali paneljében feltüntetett adatokra, az ingatlanvagyonra illetve a nagy értékű járművekre (második lakóingatlan, föld, telek, nyaraló, gépkocsi vagy egyéb haszonjármű).

6. táblázat A lakás értéke és egyéb nagy értékű vagyontárgyak száma családonként, országosan és a nyugdíjpénztári tagok között

	Lakás, ház értéke (Ft)			Egyéb vagyontárgyak száma*		
	átlag	szórás	érvényes esetszám	átlag	szórás	érvényes esetszám
a pénztártagok között	3 273 656	4 219 373	1201	0,80	0,91	1500
országosan**	4 953 103	4 424 734	429	1,14	0,94	487

* Egyéb vagyontárgy: egyéb lakóingatlan, föld, telek, nyaraló, autó, egyéb haszongépjármű.

** A TÁRKI 97/II Omnibusz alapján.

Ezen a ponton érdemes egy pillanatra elidőzni, és az adatokat összevetni a tavalyelőttiekkel. 1996-ban, az 1997-es felvételhez hasonlóan szignifikáns különbséget találtunk a két csoport között, mind a jövedelmeket, mind a vagyoni helyzetet illetően, a távolságok azonban mind a három mutató esetében kisebbnek bizonyultak, mint most. Bár az erős szóródás miatt nehéz egyértelmű következtetést levonni, annak a valószínűsége, hogy mind a három területen csupán a mintavételből adódó véletlen hatás okoz ilyen mértékű, egy irányba mutató változást, igen csekély. Mindenesetre a továbbiakban, amikor az összetételhatás és a jövedelmi hatás különválasztását kíséreljük meg, egyben összevetjük a tavalyelőtti összetételt a tavalyival.

Elsőként azt ellenőrizzük, hogy nem az esetleges életkori különbségek okozzák-e a jövedelmi és vagyoni különbségeket. Az életkor nem lineárisan alakítja a családi gazdagságot. Igaz ugyan, hogy az egyén keresetei az idők folyamán monoton nőnek, ugyanez azonban nem áll a családi egy főre eső jövedelmekre. Az önállóvá válás, a saját otthon megteremtése és a családalapítás, a gyesen töltött időszakok hosszú évekre, nagyjából húsz évre visszaveti az egy főre számított mutatót, még akkor is, ha közben az egyéni keresetek nőnek. Csak a negyvenesek-ötvenesek érik utol fiatalkori sajátmagukat, pontosan akkor, amikor saját gyerekeik is keresőképesekek lesznek és elköltöznek otthonról.

7. táblázat Korszerkezet, országosan és a nyugdíjpénztári tagok körében

	Országosan*		A pénztártagok között	
	gyakoriság	megoszlás	gyakoriság	megoszlás
–19	38	2,5	1	0,3
20–29	259	17,3	58	12,0
30–39	230	15,3	89	18,4
40–49	296	19,7	164	33,9
50–59	252	16,8	143	29,5
60–69	224	14,9	27	5,6
70–	200	13,3	2	0,4
összesen	1499	100,0	485	100,0

* A TÁRKI 97/IV Omnibusz alapján.

A korösszetétel hatása valóban nagyban hat a vizsgált különbségekre. Bár az országos minta, hasonlóan az 1996-ban tapasztaltakhoz, mintegy négy évvel idősebb a pénztártagoknál (48 év a 44-gyel szemben), nyugdíjasok nélkül számítva megfordul a helyzet. Minthogy nyugdíjasok számára már nincs értelme belépni a nyugdíjpénztárakba, maguk a pénztárak pedig még friss alapításúak, tagjaik zöme még nem érte el a nyugdíjkorhatárt, indokolt a megkülönböztetés. Márpedig nyugdíjasok nélkül véve az ország felnőtt lakossága lényegesen fiatalabb, mint a pénztári tagság (37 év a 43-mal szemben). Ráadásul, mint azt a 7. táblázat is mutatja, a pénztárak rekrutációja életkori szempontból sokkal koncentráltabb. A teljes felnőtt népesség bő egyharmada esik csupán a legnagyobb jövedelmű, 40 és 60 év közötti kohorszba, a pénztári tagoknak azonban szűk kétharmada. A harminc alattiak reprezentációja csak durván fele az országosnak, a hatvan felettieké pedig még csekélyebb. Ez önmagában sokat magyaráz a jövedelmi különbségekből. Nem magyaráz meg azonban mindent. A 8. táblázatban bemutatjuk a jövedelmi különbségeket tízéves kohorszokénti bontásban is. A táblázat első oszlopában az országosan egy főre eső családi jövedelmek szerepelnek, a másodikban ugyanez a pénztártagok körében. A különbségek szembeötlőek, bár az egyes értékek a bontás miatt még inkább, mint az összesített adat, csak közelítő becsléseknek tekinthetők. A cél azonban az összehasonlítás, márpedig a táblázatban feltüntetett számok minden további nélkül összevethetők. A harmadik és negyedik oszlopban szereplő számok a kohorszoként elvégzett szórásnégyzet-elemzés eredményeit mutatják. Az F-érték a csoporton belüli szórásnégyzeteket hasonlítja a főátlag körüli szórásnégyzetekhez. Minél közelebb van a nullához, annál nagyobb annak valószínűsége, hogy az osztályozás országos és pénztártag csoportokra valójában nem bír valódi osztályozóerővel, és a csoportok között talált különbség csak a mintavételből adódó véletlen tényezőnek köszönhető. A negyedik oszlopban található érték épp ezt a valószínűséget adja meg. A 8. táblázatból látható, hogy jövedelmi szempontból a különbség az ország felnőtt népessége és a pénztártagok között szignifikáns. Az F-értékek egy kivételével minden

életkori csoportban kiemelkedően magasak (a kivételt jelentő kohorszban, a 20 évnél fiatalabbak körében pedig mindössze egyetlen pénztártagra vonatkozóan van jövedelemadatunk, tehát a 7500 forintos egy főre jutó érték nem árul el sokat a valóságról).

8. táblázat Egy főre jutó családi jövedelem kohorszoként, országosan és a nyugdíjpénztári tagok körében (Ft)

	Országosan*	A pénztártagok között	F	p
-19	14 375	7 500	0,9	0,3600
20-29	18 184	29 377	31,5	< 0,0005
30-39	13 813	24 000	48,1	< 0,0005
40-49	17 350	25 460	45,0	< 0,0005
50-59	21 411	37 547	90,6	< 0,0005
60-69	21 897	49 493	74,4	< 0,0005
70-	21 198	87 856	90,1	< 0,0005
összesen	18.872	30.544	243,3	< 0,0005

* A TÁRKI 97/IV Omnibusz alapján.

Tavalyelőtt hasonló eredményt kaptunk, azzal a kiegészítéssel, hogy az 1997-es különbségek még egyértelműbbek. Ebben a dimenzióban tehát mindenképpen erőteljes jövedelmi hatás is érvényesül, nem pusztán összetételhatás. Ezt erősíti meg a lakáshelyzetre vonatkozó adatsorunk is (9. táblázat). A 40 év feletti körében már minden kohorszban szignifikáns különbség mutatkozik a lakóingatlan értékében. Míg a teljes felnőtt népességben korosztályonként vizsgálva, a lakás értéke a legfiatalabbaktól a középső korosztályokig nő (3 millió forint alatti összegről közel 4 millió forintra), onnantól viszont ismét csökken (vissza 3 millió alá), a pénztártagok körében monoton nő, a legfiatalabbak 3 és fél milliójáról a hatvanasok 5 és fél milliójára (a hetven év feletti körében tapasztalható kiugró érték mindössze két megfigyelésre épül). Ehhez hasonló trendet lehetett megfigyelni már tavalyelőtt is (igaz, a részletesebb bontás az idősebb korosztályokban némiképp elfedte a trendet). Tavalyelőtt azonban még nem tapasztaltunk különbségeket pénztártagok és az ország többi része között az egyes életkori csoportokban. A jelenségnek két lehetséges magyarázata van: vagy a pénztártagok azok, akik az utóbbi időben nagyobb értékű lakásokba tudtak költözni, vagy ők laknak azokban a körzetekben, illetve ingatlanfajtákban, melyek értéke az átlagosnál gyorsabban nő.

Hasonló dolog figyelhető meg mind a trendet mind, a változásokat illetően az egyéb vagyontárgyak előfordulási gyakoriságát illetően (10. táblázat). Míg 1996-ban még nem

volt kimutatható vagyoni különbség az egyes kohorszokban, tavaly a 40 és 70 év közötti korcsoportokban szignifikánsan gyakoribb volt a további vagyontárgyak (elsősorban természetesen személygépkocsik) birtoklása a nyugdíjpénztárak tagjai körében.

9. táblázat *A lakás értéke kohorszanként, országosan és a nyugdíjpénztári tagok között (Ft)*

	Országosan*	A pénztártagok között	F	p
-19	2 888 462	-	-	-
20-29	3 090 964	3 586 065	1,5	0,215
30-39	3 599 187	4 412 779	2,1	0,144
40-49	3 865 824	5 195 927	4,2	0,042
50-59	2 975 455	5 468 012	41,7	< 0,0005
60-69	2 921 687	5 584 483	20,9	< 0,0005
70-	2 971 739	8 262 712	5,0	0,027
összesen	3 273 656	4 953 103	48,8	< 0,0005

* A TÁRKI 97/II Omnibusz alapján.

10. táblázat *Vagyontárgyak* száma családonként, kohorszok szerint, országosan és a nyugdíjpénztári tagok körében*

	Országosan**	A pénztártagok között	F	p
-19	1,09	2,00	0,8	0,369
20-29	0,85	0,90	0,1	0,763
30-39	0,98	1,06	0,4	0,507
40-49	0,94	1,16	5,7	0,018
50-59	0,88	1,22	14,0	< 0,0005
60-69	0,69	1,46	17,3	< 0,0005
70-	0,32	1,00	2,4	< 0,123
összesen	0,80	1,14	50,8	< 0,0005

* Vagyontárgy: egyéb lakóingatlan, föld, telek, nyaraló, autó, egyéb hasznajármű.

** A TÁRKI 97/II Omnibusz alapján.

Összességében tehát megállapítható, hogy életkori bontásban mind összetételhatás (a pénztártagok a magasabb jövedelmű kohorszokból verbuválódnak), mind közvetlen jövedelmi hatás (a pénztárakba, különösen a 40 és 70 év közötti korosztályokban a magasabb jövedelműek lépnek be) érvényesül. 1996-hoz képest a közvetlen hatás felerősödött: a jövedelmek és a vagyoni helyzet közötti különbségek megnöttek pénztártagok és az ország többi része között.

A második lépésben az iskolázottságbeli különbség okozta hatást vizsgáljuk meg. A magasabb iskolázottság ugyanis magasabb jövedelmet jelent, előfordulhat tehát, hogy a pénztártagok csupán azért bizonyulnak tehetősebbnek, mert iskolázottabbak. Az

iskolázottsági különbség ugyanis, hasonlóan a tavaly tapasztalhoz igen jelentős (lásd a 11. táblázatot). Míg országosan csupán minden hetedik-nyolcadik ember diplomás, a pénztártagok között minden harmadik. Míg országosan a felnőtt lakosság közelítőleg kétharmada nem rendelkezik érettségivel, a pénztártagoknak csupán negyede. Annak ellenére, hogy az országos minta több mint háromszor akkora, mint a pénztártagok mintája, csak alig valamivel több diplomás található az előbbiben (199 fő), mint az utóbbiban (173 fő).

11. táblázat Legmagasabb iskolai végzettség országosan és a nyugdíjpénztári tagok között

	Országosan*		A pénztártagok között	
	gyakoriság	megoszlás	gyakoriság	megoszlás
alacsonyabb, mint érettségi	926	61,7	116	23,8
érettségi	375	25,0	198	40,7
diploma	199	13,3	173	35,4
összesen	1500	100,0	487	100,0

*A TÁRKI 97/IV Omnibusz alapján.

Kérdés azonban, társul-e ez az összetételhatás direkt jövedelmi hatással is. A 12. táblázat tanúsága szerint egyértelműen igen. Miközben a képzettségi szint sem országosan, sem a pénztártagok körében nem változott érdemben, az 1997-es adatok tanúsága szerint nem csak a pénztártagok csoportja mint egész él magasabb jövedelmű családokban, hanem minden egyes iskolázottsági szinten is érvényesül ez az összefüggés. A táblázat harmadik oszlopában feltüntetett F-értékek minden esetben kétszámjegyűek, ami minden kétséget kizáróan szignifikáns kapcsolatra utal; a negyedik oszlopban szereplő valószínűségi értékek valahol a tizedesvessző utáni hatodik-tizedik nagyságrendnél adnak először nullától különböző értéket; a jelenleg elterjedt számítógépes statisztikai programok nem is képesek ilyen pontosságig számolni. Kiváltképp nagy a különbség a diplomások körében: egy diplomás pénztártag családjában nagyjából másfélszer akkora az egy főre jutó jövedelem, mint egy átlagos diplomás családjában (igaz, itt a csoportokon belüli nagyobb szóródás valamelyest lehúzza az F-értéket). Ez arra utal, hogy nagy diplomás tömegek vannak, amelyeket még nem ért el a nyugdíjpénztár.

12. táblázat *Egy főre jutó családi jövedelem iskolai végzettség szerint, országosan és a nyugdíjpénztári tagok között (Ft)*

	Országosan*	A pénztártagok között	F	p
alacsonyabb, mint				
érettségi	16.678	21.864	41,5	< 0,0005
érettségi	19.966	28.512	42,6	< 0,0005
diploma	27.858	40.262	30,1	< 0,0005
összesen	18.872	30.544	243,3	< 0,0005

*A TÁRKI 97/IV Omnibusz alapján.

Az egyes kategóriákban tapasztalható hangsúlyos különbség ismét csak újdonság az 1996-os vizsgálathoz képest. Tavalyelőtt nem mutatkoztak efféle jövedelmi különbségek. Ráadásul ugyanebbe az irányba mutat a vagyonteszt is (13. és 14. táblázat). Függetlenül attól, hogy melyik képzettségi kategóriában nézzük, a pénztártagok hozzávetőlegesen átlag egymillió forinttal drágább lakásokban laknak (legalábbis a megkérdezettek értékelése szerint), mint az azonos képzettségű országos átlag, és több nagy értékű ingatlan vagy ingó vagyonuk van (elsősorban személygépkocsi, esetleg nyaraló). Az 1996-os felvétel során azonban nem ezt tapasztaltuk. A pénztártagok jövedelmi és vagyoni fölényét, legalábbis az iskolázottsági dimenzióban, kizárólag az összetételhatás magyarázta. A diplomás pénztártagok nem voltak gazdagabbak a többi diplomásnál, és így tovább.

13. táblázat *A lakás értéke iskolai végzettség szerint, országosan és a nyugdíjpénztári tagok körében (Ft)*

	Országosan*	A pénztártagok között	F	p
alacsonyabb, mint érettségi	2 627 669	3 455 766	10,2	0,001
érettségi	3 48 205	4 514 897	8,9	0,003
diploma	5 393 103	6 365 835	1,6	0,212
összesen	3 273 656	4 953 103	48,8	< 0,0005

*A TÁRKI 97/II Omnibusz alapján.

14. táblázat *Vagyontárgyak* száma családonként, iskolai végzettség szerint, országosan és a nyugdíjpénztári tagok körében*

	Országosan**	A pénztártagok között	F	p
alacsonyabb, mint érettségi	0,60	0,88	10,9	0,001
érettségi	1,03	1,10	0,6	0,449
diploma	1,17	1,37	4,1	0,044
összesen	0,80	1,14	50,8	< 0,0005

* *Vagyontárgy*: egyéb lakóingatlan, föld, telek, nyaraló, autó, egyéb haszongépjármű.

**A TÁRKI 97/II Omnibusz alapján.

Az utolsó osztályozás, amelyben megpróbáljuk különválasztani az összetétel hatását a pénztári tagság közvetlen jövedelmi és vagyoni hatásától, a főváros-vidék dimenzió. Ezen a területen az összetételhatás valójában a pénztártagok és az országos átlag közeledését indokolná. Tavaly a pénztártag minta 52 százaléka volt budapesti, idén csupán 41 százaléka (lásd a 15. táblázatot). Ez jelentős különbség, nem okozhatta kizárólag a mintavétel. Ezek szerint a nyugdíjpénztári tagság terjedési iránya az intézményi újítások elterjedésének szokásos mintáját követi: először jön a főváros, majd a nagyobb vidéki városok, végül a kisebb települések. Természetesen azért az is jól látszik, hogy Budapest egyelőre még mindig jelentősen felülreprezentált. Országosan minden öt emberből egy fővárosi, a nyugdíjpénztári tagok közül kettő.

15. táblázat *A népesség megoszlása településtípusonként, országosan és a nyugdíjpénztári tagok körében*

	Országosan*		A pénztártagok között	
	gyakoriság	megoszlás	gyakoriság	megoszlás
Budapest	289	19,3	199	40,9
vidék	1211	80,7	288	59,1
összesen	1500	100,0	487	100,0

* A TÁRKI 97/IV Omnibusz alapján.

Budapest gazdagabb, mint az ország többi része, az ingatlanárak magasabbak, és a gépkocsisűrűség is itt a legnagyobb. Ez önmagában indokolhatná, hogy a pénztártagok is gazdagabbak. Amint azonban a 16. táblázatból látszik, az összetételhatás mellett közvetlen jövedelmi hatás is érvényesül. A pénztártagok nem csupán azért módosabbak, mert több

köztük a fővárosi; a pénztárak ugyanis mind a budapestiek, mind a vidékiek közül a viszonylag magasabb jövedelműek számára attraktívak. Mind a fővárosi, mind a vidéki pénztártagok egy főre jutó családi jövedelme mintegy másfélszeresen haladja meg a hasonló településtípusban számolt országos átlagot. Ez megint csak új jelenség. Tavalyelőtt még csak vidéken találtuk úgy, hogy a pénztártagok jövedelme magasabb, mint a helyi átlag, tavaly már a fővárosban is. Végezetül ugyanezt az általános különbséget találjuk a vagyoni helyzetben is (17. és 18. táblázat). A budapesti pénztártagok lakása értékesebb, vagyona nagyobb, mint a többi budapestié, a vidéki pénztártagoké pedig nagyobb, mint a többi vidékié.

16. táblázat *Egy főre eső családi jövedelem településtípus szerint, országosan és a nyugdíjpénztári tagok körében (Ft)*

	Országosan*	A pénztári tagok között	F	p
Budapest	24 754	36 523	37,9	< 0,0005
vidék	17 585	26 682	154,5	< 0,0005
összesen	18 872	30 544	243,3	< 0,0005

*A TÁRKI 97/IV Omnibusz alapján.

17. táblázat *A lakás értéke településtípus szerint, országosan és a nyugdíjpénztári tagok körében (Ft)*

	Országosan*	A pénztártagok között	F	p
Budapest	4 802 286	6 423 500	5,4	0,021
vidék	2 936 550	3 955 368	25,6	< 0,0005
összesen	3 273 656	4 953 103	48,8	< 0,0005

*A TÁRKI 97/II Omnibusz alapján.

18. táblázat *Vagyontárgyak* száma családonként, településtípus szerint, országosan és a nyugdíjpénztári tagok körében*

	Országosan**	A pénztártagok között	F	p
Budapest	0,67	1,12	29,6	< 0,0005
vidék	0,83	1,15	28,8	< 0,0005
összesen	0,80	1,14	50,8	< 0,0005

*Vagyontárgy: egyéb lakóingatlan, föld, telek, nyaraló, autó, egyéb haszongépjármű.

**A TÁRKI 97/II Omnibusz alapján.

A pénztári tagság társadalmi jellemzőivel kapcsolatos elemzésünk során tehát azt találtuk, hogy az önkéntes nyugdíjpénztárak tagjai együttesen is, és a legkülönbözőbb bontásokban is gazdagabbnak bizonyulnak, mint a többiek. Az 1996-os és az 1997-es felvétel eredményeinek összehasonlítása során ráadásul minden területen azt találtuk, hogy a pénztártagok és az átlag közötti különbség még kifejezettebben megmutatkozik. Ennek alapján megkockáztatható a hipotézis, hogy a pénztári tagok az 1996 végétől megindult gazdasági növekedés nyertesei közül kerülnek ki. Ezt megerősíti az a számításunk, amelyben összehasonlítottuk a régi és az új tagok jövedelmeit. Kiderült, hogy a tavaly belépett tagok jövedelmei nem térnek el szignifikánsan a régi tagokétól. Az egy főre jutó családi jövedelem a 1997-ben belépettek körében 30.091 forintra jött ki, a régebbiek között 30 672 forintra. A pénztári tagság tehát nem azért lett 1997-ben gazdagabb az országos átlaghoz viszonyítva, mert tavaly tömegesen léptek volna be a gazdagok. Sokkal inkább arról van szó, hogy az önkéntes pénztári tagok a társadalom azon harmadából kerülnek ki, akik a piacgazdaság kialakulásának közvetlen nyertesei, és akik elsőként részesülnek a meginduló növekedés eredményeiből.

2.2. Az adó- és járulékkedvezmények hatása a keresletre

Az önkéntes pénztárak nem csak pótlólagos megtakarításokat gyűjtenek, hanem részben olyan pénzeket is, amelyek egyébként a társadalombiztosításhoz kerülnének. A munkáltatói hozzájárulások tavaly mintegy 3,7 milliárd forintnyi járulék-befizetést vontak el a társadalombiztosítási nyugdíjtól, a 15,4 milliárd forintra tehető munkáltatói hozzájárulás 24 százalékát (és további 2,3 milliárdot az egészségbiztosítástól). A társadalombiztosítás elmaradt, összesen 6 milliárd forintján kívül a központi költségvetés is elesett a jövedelemadóból leírható résztől, maximum 3,9 milliárd forinttól.⁹ Összességében maximum 10 milliárd forintért 23 milliárd forintos megtakarítás keletkezett. Az, hogy ez az arány jó-e vagy sem, nehéz megítélni. Nincsenek egyelőre becslések arra vonatkozóan például, hogy az elmaradt 10 milliárd forintos bevételből mennyi jött volna be ténylegesen. Az adó- és járulékelkerülésnek más legális formái is vannak, nemcsak a pénztártagsághoz való hozzájárulás, illetve a tagdíj. Azt sem tudjuk, mekkora a 23 milliárd forintnak az a része, ami mindenképpen megtakarítássá vált volna, és mekkora az a friss megtakarítás, ami egyébként a fogyasztást növelte volna. Mivel a fizetésekből automatikusan átutalt, egyénenként viszonylag kis összegekről van szó, lehet, hogy ennek a pénznek nagy része nem került volna a tőkepiacra. És az, amit

⁹ Ez az összeg azon feltevés alapján adódik, hogy az összes befizetés felét visszaigénylik. Ez azonban kizárt, egyrészt mivel a visszaigényelhető összegnek van felső határa, másrészt lehet, hogy vannak, akik nem élnek a visszaigénylés lehetőségével. Jelenleg még nem tudjuk, mekkora összegről van szó, ezért használjuk a felső korlátot, a 3,9 milliárd forintot.

esetleg mindenképp, nyugdíjpénztárak nélkül is megtakarítottak volna, olyan formákba vándorolhatott volna, amelyeket szintén adókedvezmények támogatnak, talán kisebb mértékben. Amit tehát meg lehet állapítani, hogy az az adó- és járulékkedvezmény, amit biztosan a megtakarítások nyugdíjpénztárakba történő áttételére fordítottak, feltétlenül kisebb 10 milliárd forintnál, és hogy a 23 milliárd forint valamekkora, talán jelentős része nem áttért, hanem friss megtakarítás. A pontos összegeket azonban a jelenlegi ismeretek alapján nem lehet meghatározni. Az a sokszor hallható feltételezés viszont, mely szerint a pénztárak által felhalmozott tőke teljes egészében közpénzekből származik, erősen túlzottnak bizonyultak

2.3. A pénztártagok a munkaerőpiacon

A nyugdíjpénztári piac keresleti oldalának elemzése nem lehet teljes a pénztári tagság munkaerő-piaci pozícióinak elemzése nélkül. A tagok jó háromnegyede ugyanis nem saját kezdeményezésre, hanem munkáltatója révén lép be a nyugdíjpénztárba. A megkérdezettek 36 százaléka munkahelyi nyugdíjpénztárba lépett be, további 42 százalék munkáltatója pedig úgynevezett munkáltatói tagként csoportosan vitte be alkalmazottait a pénztárba. Ezt az adatot alátámasztja a pénztárak menedzsereivel készített felvételünk. Ők szintén a tagság 75–80 százalékára taksálták a munkáltató révén toborzott tagok arányát.

A munkáltató elemzésénél a tagság úgynevezett belső munkaerő-piaci pozícióját fogjuk vizsgálni. Ez a belső munkaerő-piaci pozíció arra utal, hogy milyen helyzetben van a munkavállaló a vállalaton belül, döntéshozó-e vagy nem, féhérgalléros-e vagy kékgalléros, kapcsolata a munkáltatóval hosszútávú-e vagy alkalmi vándormadárrol van szó, szakértelme helyhez kötött-e és nehezen nélkülözhető, vagy máshol is kamatoztatható, de könnyen pótolható. Az elemzés során két hipotézist vizsgálunk meg. Az első azt mondja, hogy az önkéntes nyugdíjpénztári tagok között nagyobb gyakorisággal találkozunk önállókkal, vállalkozókkal, tehát olyan emberekkel, akik kikerültek a társadalombiztosításból és önkéntes felhalmozások révén próbálnak meg gondoskodni időskori biztonságukról.

A második hipotézis szerint viszont a nyugdíjpénztár a munkáltató számára értékesebb, vállalathoz kötődő speciális ismeretekkel rendelkező, nehezebben pótolható munkavállalók terepe. A szóban forgó csoport esetében ugyanis, mint azt a munkagazdaságtan már számos aspektusában bemutatta, mind a munkavállaló, mind a munkáltató érdekelt az egymást kölcsönösen megkötő, hosszú távú együttélést biztosító kötelezettségvállalásban. A munkáltatónak érdeke, hogy találjon olyan embereket, akik hajlandóak a komoly humántőke-beruházást igénylő, de csak helyben hasznosítható tudás megszerzésére. Ehhez azonban egyértelműen ki kell nyilvánítani, hogy az erre vállalkozókat nem használja ki, miután a humántőke-beruházás megtörtént és az

érintettek megszerezték a speciális tudást, amit máshol nem tudnak hasznosítani. A munkáltatónak az efféle munkavállalókkal kapcsolatos viszonyát gyakran jellemzi a vállalaton belüli szociális juttatások felkínálása. A szakirodalom klasszikus példája a jénai Carl Zeiss Művek szociális intézményrendszere, mely már a múlt században kialakult, illetve a japán vállalatok európai szemmel nézve különleges munkaerő-politikája.

19. táblázat *Belső munkaerő-piaci pozíció, országosan és a nyugdíjpénztári tagok között*

	Országosan*		A pénztártagok között	
	gyakoriság	megoszlás	gyakoriság	megoszlás
önálló, vállalkozó	91	6,6	12	2,5
vezető alkalmazott	147	10,6	145	29,9
beosztott szellemi alkalmazott	266	19,2	191	39,3
beosztott fizikai alkalmazott	884	63,7	138	28,4
Összesen	1388**	100,0	487	100,0

*A TÁRKI 97/4 Omnibusz alapján.

**Az 1500 fős mintából 108 megkérdezett sohasem dolgozott.

A kapott eredmények cáfolják az első várakozást. A nyugdíjpénztár szemmel láthatóan nem a vállalkozók gyűjtőhelye. A pénztárak nem valamiféle pótlékul szolgálnak a társadalombiztosításból kikerültek számára. Sőt, az önállóak és vállalkozók éppenséggel alulreprzentáltak a pénztártagok között, még hozzá olyan mértékben, ami nem lehet a véletlen műve. Rajtuk kívül még egy csoport delegál kevesebb embert a pénztárakba, nevezetesen a beosztott fizikai dolgozók, a kékgallérosok csoportja. Míg országosan a foglalkoztatottak majdnem kétharmadát ők adják, a pénztártagoknak csupán kevesebb mint egyharmadát. A részletesebb elemzés pedig azt mutatja, hogy ez az egyharmad is zömmel szakmunkásokból áll, a betanított munkások vagy a segédmunkások és különösképpen a mezőgazdasági fizikai dolgozók szinte teljesen hiányoznak a nyugdíjpénztárakból. Hasonló különbség a beosztott szellemi alkalmazottak között is fennáll. A finomabb bontás itt is azt adja, hogy a speciális szellemi tudással, többnyire diplomával rendelkezők felülreprzentáltak. Nem is beszélve arról, hogy a beosztott szellemi dolgozók egész csoportja kétszeresen felülreprzentált az országos átlaghoz viszonyítva. A vezető állásúak csoportja pedig még nagyobb, mintegy háromszoros súllyal szerepel. Noha az országos minta háromszor akkora, mint a pénztártag minta, mindkettő ugyanannyi vezetőt számlál (154-et, illetve 156-ot). És bár

nem szabad csak igazgatókra gondolni, mivel az osztályozás mindenkit, akinek beosztottai vannak, tehát a művezetőket is, a vezetők közé sorol, a vezetőállású pénztártagoknak átlagosan két és félszer annyi beosztottjuk van, mint az országos minta vezetőinek (91 a 39-cel szemben).

A nyugdíjpénztár tehát elsősorban a vállalatspecifikus ismeretekkel rendelkező, kipróbált és vezetői felelősséggel is felruházott munkavállalók és a döntés-előkészítésben részt vevő szellemi dolgozók intézménye, akikhez időnként az adminisztráció tagjai és a szakismeretekkel rendelkező kékgallérosok is csatlakoznak.

Összefoglalás

A fentiekben kísérletet tettünk az önkéntes nyugdíjpénztárak piacának elemzésére. Az alábbi megállapításokra jutottunk. Az önkéntes pénztárak tagsága négy év alatt a semmiből közel 700 ezerre nőtt. A befizetések összege tavaly 23 milliárd forintot tett ki, évről évre növekedő tendenciát és jelentős szezonalitást, év végi befizetési hajrát mutatva. A piac kínálati oldala meglehetősen szétforgácsolt, egyelőre lassú a fúziós hullám. A koncentrációt több tényező is lassíthatja, így a kötelező pénztárak alapításának szándéka, a tulajdonosi kontroll gyengeségei és a tagdíjbefizetéseket támogató adókedvezmények. A legsikeresebb pénztárak közül a legtöbb mögött valamilyen nagyvállalat, vagy ágazati-szakmai tömörülés áll, ez utóbbiak közül a leggyakoribb a valamilyen közalkalmazotti vagy egyéb állami alkalmazotti csoportra épülő szervezet. A tisztán területi szerveződésű pénztárak háttérben pedig nagyobb bankok vagy biztosítótársaságok találhatóak. A legnagyobb húsz pénztár közül mindössze egy az, amelynek nincs semmilyen efféle intézményi háttere.

Az önkéntes nyugdíjpénztárak tagjai idősebbek, mint az ország (nyugdíjasok nélkül számított) felnőtt lakossága. Sokkal iskolázottabbak, és lényegesen több közöttük a budapesti lakos, mint az országos átlag. Jövedelmük és vagyonuk azonban nem csak ezért nagyobb. A pénztártagság közvetlenül is szelektál jövedelem, illetve vagyon alapján. A nyugdíjpénztár szemmel láthatóan nem a vállalkozók gyűjtőhelye. A pénztárak nem valamiféle pótlékul szolgálnak a társadalombiztosításból kikerült, magasabb jövedelmű csoportok számára. Sőt, az önállóak és vállalkozók éppenséggel alulreprezentáltak a pénztártagok között. A pénztárak ugyanis elsősorban a vállalatspecifikus ismeretekkel rendelkező, kipróbált és vezetői felelősséggel is felruházott munkavállalók és a döntés-előkészítésben részt vevő szellemi dolgozók intézménye, akikhez időnként az adminisztráció tagjai és a szakismeretekkel rendelkező kékgallérosok is csatlakoznak.